

A Karancs vidéki ragadványnévadás kérdéseihöz

A ragadványnevek kialakulása

Köztudomású, hogy eredetileg a magyarban is csak egyelemű nevek voltak. Ezen a tényen a kereszténység felvétele is csak annyit változtatott, hogy a továbbiakban keresztnévnek mondták. A későbbiek folyamán a gazdasági, társadalmi változás, fejlődés vezetett oda, hogy a keresztnév mellé ragadványnevet is használtak. Ezt az tette szükségessé, hogy ugyanabban a faluközösségekben kevés keresztnevet ismertek és használtak, s így ezek utóbb elégtelenek voltak a személyek teljesértékű és pontos megkülönböztetésére. Így alakult ki a kételemű név, s az eredetileg ragadványnév funkciót betöltő elem vezetéknevvé vált. A vezetéknevek kialakulási folyamata nálunk a XIV. sz.-ban kezdődött, s végleges megszilárdulása a XVII. sz. tájára tehető. (LŐRINCZE LAJOS: MNyj. I, 64) A fejlődés, szaporodás további szakaszában azonban ez is elégtelennek bizonyult — sok család viselt azonos vezetéknevet, s a keresztnevek sem lettek sokkal változatosabbak. Előfordult, hogy egy faluban mindössze 4—6 családnév volt, s keresztnévként szintén csak 6—8 dívatnevet használtak. Szükség volt tehát további megkülönböztetésre. Ezt a szerepet a ragadványnevek töltötték be. A következőkben a ragadványnevek típusaival foglalkozom, a ragadványnevet egy kész, kialakult háromelemű név harmadik elemeként vizsgálom. Ehhez először is a ragadványnév fogalmát kell meghatározni.

A ragadványnév-irodalom nem túlságosan gazdag. Eddig leginkább egyrészt névtani és történeti névkutatást végeztek, másrészt történeti perspektívában a keresztnév-kutatást (keresztnév-dívat) művelték. A Magyar Nyelvőrnek szinte állandó jellegű rovata a ragadványnévi adattár, de ez inkább csak mutatványyszerű. A ragadványnév tehát, mint kuriózum rég nyomtatáshoz jutott, de rendszerezése jóval ritkább. Foglalkozott ezzel a kérdéssel például SZILÁDY ÁRON (Nyr. II, 11), KERTÉSZ MANÓ (Nyr. XXXI, 244), PAIS DEZSŐ (MNY. XVIII, 26), MELICH JÁNOS (MNY. XXXIX, 273), BENKŐ LORÁND: A régi magyar személynévadás (Bp., 1949), LŐRINCZE LAJOS (MNyj. I, 64), KOVÁCS LÁSZLÓ (MNyj. III, 176); BÁRCZI GÉZA: A magyar szókincs eredete (Egyetemi Ma-

gyar Nyelvészeti Füzetek, II. kiadás), PÁKOZDI ENDRE (MNyj. VII, 83) és PENAVIN OLGA (MNyj. IX, 182).

Mint említettem, a Nyelvőr majdnem minden számában közölt ragadványneveket. A közlés különböző címszók alatt történt: ragadványnév, csúfnév, gúnyolódó név. Dolgozatom címében is a ragadványnév szó szerepel, s ezért szeretném meghatározni, mit is értek egyáltalán a ragadványnév fogalmán.

Véleményem szerint a r a g a d v á n y n é v a legtágabb kategória, öszszefoglaló, gyűjtő név, s a különböző névfajták ennek alcsoportjai. Ilyen alcsoport a m e g k ü l ö n b ö z t e t ő n é v . Megkülönböztető névnek tekintem azt a nevet, melyet a család- és keresztnév mellett hivatalosan is használnak, pl. postai címzésben, a községi tanács különböző bejegyzéseiben. A nevek feladata, hogy két vagy több azonos vezeték- és keresztnévű egyént megkülönböztessen. Hivatalosan a vizsgált területen a háromelemű nevek harmadik elemként fordul elő (pl.: Gordos József túlsó, Gordos József kis, Gordos József nagy), de ritkábban a mindennapi beszéd folyamán a vezetéknev elé kerülhet (pl.: „*Kis Gordosnyi mēnek ēty kicsid beszégetnyi.*”). Ilyenkor keresztnévet nem mondanak. A névhasználat harmadik változata, mikor a ragadványnév a két név közé ékelődik. (Pl.: Oláh *Misa* József). A megkülönböztető név öröklődik. Típusát tekintve főleg az alany személyén kívül álló név, esetleg az egyén lakóhelye, foglalkozása, vagyoni helyzete alapján adódik. — G ú n y n e v e k . A második csoportba sorolom a gúnyneveket és ami ettől árnyalatilag, hangulati velejárójában különbözik: a dícsérő- vagy bókneveket. Az elnevezés alapja itt főleg a testi-lelki tulajdonság, életkörülmény, amely az adott egyénre jellemző, hiszen a falusi nép a vele élők legkisebb felöltő hibáját, tulajdonságát észreveszi, s számukra mindez gúny- vagy ritkábban bóknevek forrása lesz. Ez az elnevezési mód főleg a felnőttek körében általános. — Az emberek elnevező hajlamára mutat, hogy gyűjtésem során több alkalommal találkoztam olyan esettel, mikor az egyénnek már megvan a megkülönböztető neve, de ezen felül még gúnynévvel is illetik. Ez a tény bizonyos mértékig egy újabb szükségletre is utal: olyankor, amikor azonos a vezeték-, kereszt- és megkülönböztető név is, a gúnynév alapján különítik el az egyéneket. — A gúnynevet a közlésben a megkülönböztető névhez hasonlóan harmadik elemként említik, a mindennapi életben azonban a vezetéknev helyén áll, s így csak kételemű a név. A gúnynév általában — de nem törvényszerűen — öröklődik. — C s ú f n é v . A harmadik csoportba a csúfneveket sorolom (néhol ezt csúfolódó név formában írtam, a kettő azonban teljesen azonos jelentésű). Ezek döntő többsége gyermekkorban keletkezik, főleg beszédhiba alapján, s az egyént egész életén végig kíséri. A csúfnév lényegében hasonló a gúnynévhez — az értelmező szótár a két fogalmat teljesen azonosnak veszi, a kettő között semmi különbséget sem lát — de véleményem szerint mégsem azonosíthatók egymással. Közöttük főleg két mozzanatbeli különbséget látok. Lélektani szempontból: mint említettem, a gúnynév a felnőtteknél általános. A gyermek még nem gúnyolódik, mikor társának

valami nevet ad, csak kicsúfolja azt, mert nem tud pl. egy szót kimondani vagy valamit megtenni. A gyermek még nem keresi tudatosan társa hibáit, nem vizsgálja lelki tulajdonságait, csak arról tud csúfnevet adni, ami játék közben spon-tánul adódik. A második különbséget az öröklés és névhasználat kérdésében látom. A csúfnév — az előző két kategóriával szemben — nem öröklődik, az egyént végigkíséri élete folyamán, de utódaira nem száll tovább. Főleg egyelemű névként, vezeték- és keresztnév nélkül használják. (Én azonban dolgozatom-ban mindenütt vele együtt írom a hivatalos család- és keresztnévet is.)

Ezt a három kategóriát tehát együttesen nevezem ragadványnévnek. Azt természetesen nem állítom, hogy az alcsoportok mereven elhatárolhatók. Korántsem! A csoportok nem változatlan, nem állandó, merev kategóriák. Átalakulhatnak, egymásba folyhatnak. A gúnynév átalakulhat megkülönböztető névvé, annak törvényei szerint használhatják és örökölhetik. Hogy mikor válik egy gúnynév megkülönböztetővé, arra az előbb hozott példán kívül nem tudok más esetet felsorolni, de úgy vélem, feltétlenül szerepet játszik az átalakulásnál az idő és a megszokás. Nagyon ritkán a csúfnév is kaphat megkülönböztető szerepet. A nevek egymásba való átalakulásának iránya tehát 3 → 1, fordítva nem lehet.

Még egyszer összefoglalva: a megkülönböztető-, a gúny és csúfneveket együttesen nevezem ragadványnévnek, szemben pl. KOVÁCS LÁSZLÓ megállapításával. Ő ugyanis a gyermek vezetéknevének változtatásából vagy a foglal-kozásából adódott nevet is a gúnynév alcsoportjának veszi, holott ez tipikusan megkülönböztető jellegű. Ugyanezt a kifogást emelhetnénk pl. KERTÉSZ MANÓ előbb említett munkájában előforduló csoportosítása ellen is. Kertész Manó a gúnynév egyik forrásaként a lakóhelyet jelöli meg, jöllehet, ez is a megkülön-böztetést szolgálja, és abban semmi gúnyos árnyalat nincs, ha valaki a szülő-faluja nevét kapja megkülönböztetésül.

A ragadványnevek csoportosítása

A ragadványnév fogalmának meghatározása, körvonalazása mellett a ra-gadványnevek felosztására is több szakember tett kísérletet. A tipizálás, rend-szerezés elveinek tisztázatlanságát mutatja, hogy ahány gyűjtés, annyi saját rendszer alakult különböző szempontok szerint. Most bemutatok néhány ilyen rendszerezési kísérletet.

Csak megemlítem PAIS DEZSŐ két kategóriáját (i. m. 26), mely szerint a gúnynév lehet tulajdonságjelző vagy jelkép.

MELICH JÁNOS szerint (i. m. 273) a ragadványnév kifejezhet testi-lelki tu-lajdonságot, állathoz, növényhez vagy élettelen dologhoz való hasonlóságot, s lehet köznév vagy melléknév. — Melich két kategóriája igen nagy területet ölel fel: a testi-lelki tulajdonságot kifejező nevek az alany személyétől függenek, nyelvileg melléknevek. A hasonlóságon alapuló típus az alanytól független ne-veket foglalja magába, s ezt köznév fejezi ki.

Lényegesen bővebb felosztást ad — s ezért én is részletesebben foglalkozom vele — KERTÉSZ MANÓ (i. m. 244—48), aki a gúnynevek forrása alapján négy nagy kategóriát különböztet meg. Nála is megvan a két tulajdonság-kategória, de ezt kiegészíti az életkörülményekre vonatkozó kategória. Felosztási módja tehát a következő:

I. Testi tulajdonság: 1. nagyság, termet, erő; 2. túlságosan fejlett testrészes vagy testi hiba; 3. járásmód; 4. beszédhiba; 5. szépség, szín; 6. ruházat.

II. Lelki tulajdonság: 1. ész, tehetség; 2. uralkodó jellemvonás; 3. szokások; 4. szavajárás; 5. kedves ételek.

III. Életkörülmények: 1. az egyén sorsán vagy véletlenül alapuló név; 2. családi és vagyoni állapot; 3. egészségi állapot; 4. foglalkozás; 5. nemzeti-ség, vallás; 6. idegen nevek elferdítése; 7. lakóhely.

IV. Községekhez ragadt gúnynevek.

Mint már említettem, a lakóhely és a foglalkozás nem gúnyos értelmű nevet ad, a dolgozat címe pedig: „A magyar gúnynevek.” Ehhez a csoportosításhoz a gúnynév terminust szűknek találom, ez már a tágabb értelemben vett ragadványnevek felé mutat.

KOVÁCS LÁSZLÓ cikke — címének alapján (Debrecen-nyulasi gúnynevek) — ismét csak gúnyneveket tipizál a következő módon: 1. testi-lelki, jellembel tulajdonság; 2. a gyermek vezetékneve; 3. a gyermek keresztnéve; 4. a serdülőnek vagy szüleinek foglalkozása; 5. gúnyolódásra alkalmas esemény; 6. csúfolódó versikék, mondókák; 7. ismeretlen eredet. — Mint látjuk, ide is bekerültek olyan kategóriák, mint például a serdülő, vagy szüleinek foglalkozása, holott ez nemcsak kigúnyolandó mozzanat egy ember életében, hanem főleg megkülönböztetésül szolgálhat. Kétségtelen, hogy a megkülönböztetés mellett a gúnyolódáshoz is nyújthat alapot. Kovács László egy csoportba veszi a testi és lelki tulajdonságot, jöllehet, ez két külön csoport. És még egy dolog: a gúnynév forrásának mondja a csúfolódó versikéket, mondókákat. Ez sem egészen helyes, hiszen ezek a mondókák általában névre csúfolók, nem egy konkrét személyre vonatkoznak, hanem egy bizonyos keresztnévhez tapadtak. Ezeket tehát ki kell rekeszteni.

LŐRINCZE cikke a következő felosztást tartalmazza: (i. m. 75—94): A) *belső keletkezésű nevek*: I. anyaaági nevek: 1. az anya vezetékneve; 2. anya keresztnéve; 3. anya ragadványneve; 4. anyai nagypapa vezeték- és keresztnéve; 5. feleség vezeték- és ragadványneve; 6. feleség ragadványneve. II. apaági nevek: 1. apa keresztnéve; 2. apa vezeték- és keresztnéve különállóan vagy egybeolvadva; 3. apa ragadvány- és keresztnéve; 4. mesterség, időszakos vagy állandó foglalkozás; 5. vezetéknevből asszociált más fogalom;

B) *külső keletkezésű nevek*: 1. testi tulajdonság; 2. lelki tulajdonság; 3. feltűnő szokás, mondás; 4. nem közvetlenül az elnevezettre vonatkozó tulajdonság; 5. az eredeti név valamilyen elváltoztatott formája. Ezenkívül megemlíti még ún. „házi nevek”-et. Ez annak a háznak a nevét jelenti, ahol az illető lakik.

LŐRINCZE felosztásával kapcsolatban a következő kérdés merülhet fel: minek alapján különböztet meg külső- és belső keletkezésű neveket? Mi tartozik szerinte a két fogalom körébe? Az alcsoportok megvizsgálásakor úgy tűnik, hogy belső keletkezésűnek veszi azokat a neveket, amelyek a családi körben adódtak, valamelyik őstől vették eredetüket és öröklődtek tovább. Külső keletkezésű ezek alapján az lenne, amely az egyénnel kapcsolatos, az egyén külső adottságaitól függ. Az elnevezés azonban nem fedi pontosan a kifejezni kívánt fogalmat, hiszen a belső keletkezésű nevet sem maga az egyén vagy a család adja, nem a családon belül keletkezik, hanem a faluban, a kívülállók körében, a családon kívülálló embertől származik. Végeredményben tehát ez is kívül keletkezett, külső keletkezésű, így a két kategória teljesen egybeolvadna. Itt vehetünk fel egy másik szempontot is: belső vagy külső keletkezésű névről aszerint beszélünk, hogy a névadó mozzanat, a név oka az elnevezett egyén testi-lelki egészén kívül vagy belül esik-e. A belső keletkezésű név ennek alapján az egyénnel keresztül közelíthető meg. Viszont: az egyén összekötő, a társadalommal szemben a család képviselője, tehát helyesebb — ha a két terminust meg akarjuk tartani — a belső keletkezésű név helyett a belső indítékú név terminust használunk, s ennek megfelelően a másik nagy csoportot külső indítékú névnek mondanunk. Másik dolog: Lőrincze nem említi az ismeretlen eredetű név előfordulásának lehetőségét, és nem árnyalja tovább az egyes, önmagukban nagy területet felölelő csoportokat, mint azt Kertész Manó teszi. Új jelenség viszont a „házi nevek” csoport bevezetése.

PÁKOZDI ENDRE így csoportosítja a ragadványneveket: 1. foglalkozás; 2. testi tulajdonság; 3. szokás és viselkedés; 4. egykori lakóhely; 5. apa keresztnéve; 6. anya családneve; 7. anya keresztnéve; 8. feleség családneve; 9. más személyhez való hasonlóság; 10. valamilyen esemény alapján adott név; 11. vallás alapján adott név; 12. a név eredete ismeretlen.

Pákozdi figyelmen kívül hagyja a Lőrincze által megadott felosztási módot, mint látjuk, nem különböztet meg külső- és belső keletkezésű neveket, de a kisebb terjedelmű csoportokba olyan új szempontokat hoz be, mint az egykori lakóhely, vagy a más személyekhez való hasonlóság. Még ebbe a vázba sem építhető be minden név, hiszen Pákozdi nem is rendszert, csak csoportosítást ad: az anyagát szedi sorba.

A legújabb csoportosítás PENAVIN OLGÁTÓL (i. m. 190) származik: 1. vagyoni helyzet; 2. foglalkozás; 3. testi tulajdonság; 4. valamilyen mondás; 5. valamilyen esemény; 6. valamilyen szokás; 7. birtoklást, használatot kifejező név; 8. szolga neve; 9. anya családneve; 10. feleség családneve; 11. lakóhely, születési hely; 12. vallás.

A csúfnevekre a következő négy típust állapítja meg: 1. tulajdonság, testi fogyatékoság; 2. valamihez hasonlítás miatt; 3. viselet és 4. vagyoni állapot alapján.

PENAVIN OLGA rendszerezése sem elég elhatárolt. Külön kategóriának veszi a testi tulajdonságot, de a lelki tulajdonság csoportot, ami ezután már logikusan következne, teljesen elhagyja, s az e csoportba sorolható névtípusokat elszigeteltnek, önállóknak veszi. Pl. külön sorolja fel a valamilyen mondás, valamilyen szokás és vallás alapján adódó nevet, holott mindez a rendszerzésbe fel nem vett lelki tulajdonság címszó alcsoportjait alkothatná.

Ezek tehát az eddigi felosztási típusok.

Mivel a négy faluban felgyűjtött anyagomhoz egyik felosztási módot sem találtam megfelelőnek, saját gyűjtésem alapján célszerű csoportosítási módot próbáltam létrehozni, s a négy szomszédos község adattárának vizsgálatával, illetve a nevek besorolásával a rendszerezés kérdéséhez is szeretnék hozzászólni. A csoportosítási módhoz főleg Lőrincze Lajos és Kertész Manó által kidolgozott rendszert használtam fel, a többiektől csak egy-két alcsoportot vettem át, és a gyűjtési tapasztalatok alapján magam is közbeiktattam néhány terminust. Igyekeztem megtartani a hagyományos elnevezéseket — kivéve a Lőrincze-féle belső és külső keletkezésű nevet. Természetesen ez a rendszer sem elégít — és nem is elégíthet ki — minden igényt, hiszen egyik területen az egyik névtípus gyakoribb, a másikon a másik, itt ilyen furcsaság van, amott más, az én anyagomnak viszont ez a legjobban megfelelő. Mielőtt ismertetném a rendszert, meg kell említenem, hogy előfordulnak olyan kiterjedelmű, kiskörű csoportok, amelyekre saját anyagom rendszerezéséhez nem lett volna szükségem, de a teljesség kedvéért jónak láttam ezeket is beiktatni. Az ilyen típusok esetében a csoport csak mint címszó szerepel.

Most, mielőtt az adattárat, a neveket ismertetném, néhány szót kell szólnom a gyűjtőhelyemről. Az anyagot Egyházasgerge, Karancsság, Szalmatercs és Piliny községekben gyűjtöttem. A községek Nógrád megye Szécsényi járásában fekszenek, Karancsság (Ks.), Szalmatercs (Szt.) és Piliny (P.) a Balassagyarmat—Salgótarján útvonal mentén terül el, Egyházasgerge (Eg.) kissé messzebb esik. A vidék a nyugati-palóc nyelvjáróterülethez tartozik, így a községek nyelvjárása alapvonásaiban megegyezik. Legjellemzőbb sajátásai: illabiális rövid *á*, labiális hosszú *ā*, gyakori zárt *ĕ*, az *l*, *d*, *t*, *g* hangok palatalizációja. Eltérés csak Egyházasgerge nyelvjárásában mutatkozik annyiban, hogy itt a *-nyi* rag használata *-nál*, *-nél* és *-hoz*, *-hez*, *-höz* értelemben általános. (Pl.: „*Kizs Gordosnyi vótám*” vagy „*Kizs Gordosnyi mēnek*.”)

A következőkben pedig beépítem névanyagomat a rendszerembe:

A) A névadás oka az alany személyén kívül áll

I. *Nőági*: 1.a) az anya vezetékneve: *Eg.*: Nagy Ernőné *csomāny*, Fekete János *kósá*, György Imre *tót*; *Ks.*: \emptyset ; *P.*: Horváth Albert *bārdos*, Pintér Pál *tőzsér*; *Szt.*: Horváth Malvin *berki*, Kiss János *bērnāt*. — 1.b) az anya keresztnéve: *Eg.*: Nagy István *bőzse*, Gordos József *évā*; *Ks.*: \emptyset ; *P.*: Pintér Lajos *brēgitā*, Kovács István *kiskátyi*; *Szt.*: Varga Sándor *kátyi*. — 1.c) az anya ra-

gadványneve, származása: *Eg.*: Fekete István *három* („*az ányjátó örökölte. Tán válámellyik őssinek hármásikreji vót.*”), Gordos László *pusztáji*; *Ks.*: \emptyset ; *P.*: Szabó József *tótjosi*, Árvai Mihály *tótmisá*; *Szt.*: Juhász József *tót*, Juhász Bálint *tótká*. — 2.a) a nagyanya vezetékneve: *Eg.*: \emptyset ; *Ks.*: Bali András *őze*; *P.*: Gyurkó Lajos *láváj*; *Szt.*: \emptyset . 2.b) a nagyanya keresztnéve: *Eg.*: Pilisi Gyula *kátú* (*bápszēm*), Varga Teréz *tércsu*; *Ks.*: \emptyset ; *P.*: \emptyset ; *Szt.*: Tóth János *kátó*. — 2.c) nagyanya ragadványneve, származása: erre csak egy példát találtam *Eg.*-n: Gordos László *pulyo* („*az öregannyá a pusztáró váló vót, úty szerette a tányát, mind a pulyká. Errő káptá a nevit is.*”) — 3.a) a feleség vezetékneve: *Eg.*: Gordos István (*kis*) *dēme*, Gordos István *gondá*, Gordos András *nozsik*, László András *zará*; *Ks.*: Farkas Sándor *tőzsér*, Godó János *vég*; *P.*: Deák József *borzāk*; *Szt.*: Tőzsér Sándor *brundá*, Szmorad Pál *gunyi*. — 3.b) a feleség keresztnéve: erre anyagomban nem fordul elő példa. — 3.c) a feleség ragadványneve: gyűjtésem során erre sem kaptam példát. — 3.d) a feleség előző lakhelye: *Eg.*: \emptyset ; *Ks.*: Új András *tércsi*; *P.*: Ruzsinszky István *kálnóji*; *Szt.*: \emptyset ; 4. anya vagy nagyanya foglalkozása: erre csak *Szt.*-n kaptam példát: Rác János *bābá*; — 5. anya vagy nagyanya szólásából eredő nevek: *Eg.*: Kotrocz István *pipirkó* („*gyerékkori elnevezés, az ányá pirinyókām helyett úgy becészte, hoty pipirkót mondot neki*”); *Ks.*: Virág András *piszke* („*a nagyannyá mindég ity szállított még, hogy jāj nekēm, árányos kis piszkēm.*”); *P.*: \emptyset ; *Szt.*: \emptyset .

II. Férfiági: 1.a) a) az apa keresztnéve *-fi*, *-fia* utótaggal: *Eg.*: \emptyset ; *Ks.*: \emptyset ; *P.*: Bollók István *bélláfija*, Tőzsér Pál *ferencfija*, Bollók Albert *istvánfija*, Bollók Lajos *mihályfija*; *Szt.*: Gyürky Gyula *gābrisfija*. — 1.a) b) az apa keresztnéve a gyermek neve mellett jelzőként becézett, illetve hivatalos formában: *Eg.*: Gordos István *ámri*, Miklós Sándor *bánygyo*; Földi Lajos *gusztyi* Gordos Julis *lāji*; *Ks.*: Virág János *mārci*, Oláh misá Lajos, Új József *pěstá*; *P.*: Kereszti Pál *ántus*, Szabó László *grēgoly* (a Gergely becézése), Kovács Albert *jāncsi*, Balogh György *kizsgyuri*, Kovács Lajos *kisjóska*, Pintér József *pālcso*; *Szt.*: Győri János *gyūro*, Gyürky Gyula *āndri*, Gyüre János *báli* (Bálint becézése), Tóth Lajos *gērgő*, Szmorad János *kārcsi*, Tóth Sándor *lāci*, Őze István *mārci*, Györky Gyula *mātyi* — illetve: *Eg.*: Pál Ferenc *gābor*, Gordos Pā (Pál) Panni; *Ks.*: Gyüre Ferenc *bālāzs*, Új Sándor *gāspār*, Tonkó Berti *jónās*, Barta István *lājos*, Virág András *māté*, Új Ferenc *miklós*, Bali Ferenc *sāndor*, Virág Ferenc *vilmos*; *P.*: Borzák Sándor *ālbērt*, Fekete Lajos *ántál*, Tőzsér Pál *āgostony*, Horváth Sándor *pētēr*, Deák József *vince*; *Szt.*: \emptyset ; — 2.a) nagyapa vezetékneve: *Eg.*: \emptyset ; *Ks.*: Oláh Gyüre Sándor; *P.*: Kereszti Albert *vályo*; *Szt.*: Vadas Gyula *dāncsok*, Rajkó Imre *dēme*, Lestók Panni *rājkó*. — 2.b) a nagyapa keresztnéve: *Eg.*: Fekete István *gēci*, Simon Miklós *gyurá*, Gordos László *pályá*; *Ks.*: Barta Sándor *ántál*, Új András *bánygyi*, Jekkel József *brúnó*, Virág János *gēci*, Oláh József *gyurá*, Béres András *izsāk*, Tóth Sándor *józsef*, Jekkel János *pāl*, Új Péter *simony*; *P.*: Tőzsér Gyula *bālāzs*, Gyurkó Lajos *bárná*,

Bartus Albert *ëgony*; Szt.: Horváth Bálint *jánkó*. — 3. az apa vagy nagyapa foglalkozása: Eg.: Berta János *hãjdú*; Ks.: \emptyset ; P.: Ruzsinszky Pál *vódbíró*; Szt.: Óze János *bíró*, Kiss János *kãpãró*, Horváth János *kizsbíró*, Juhász Gyula *pãrászt*.

III. Az apa és anya vezetékneve azonos: erre a furcsa típusra csak Karancsságon találtam példát: Gyüre Ferenc *gyürek* és Új Lajos *úják*.

IV. Házinevek: 1. a ház tulajdonosáról: Eg.: Kalmár István *bãzãlak*, Ruzsinszky György *zsidó*; Ks.: Új János *bene*, Új József *bene*; P.: Ruzsinszky János *gold*; Szt.: László Károly *bãrànyi*. 2. az egyén munkaadójáról: ilyen anyagot csak Szt.-n találtam: Dancsok József *bãcso*, Fekete Antal *brãncsok*, Imrik András *korëny*.

B) A névadás oka az alany személyével kapcsolatos

I. *Testi tulajdonság*: 1. külalak: nagyság, termet, erő: Eg.: Pilisi Gyula (*kãtú*) *bãpszëm*, Simon József *bicskã*, Kicsiny Lajos *buksi*, Fekete István *bunkó*, László András *cipó* („*pufókok vótãk, mind à cipó*”), Fekete János *csontos*, László András *göndör*, Juhász László *görög* („*ollyãn teltek vótãk, mind à görög-gyinnye*.”), Kovács Lajos *kisãpó*, Juhász Julis *kissegű*, Kalmár Sándor *nyúzi* („*suvãny, akár à nyúzat mãcskã*.”), Altató András *zsiros*; Ks.: \emptyset ; P.: Kovács Mihály *nãgyjõskã*, Szt.: Dávid János *mëgësz* („*erõss embër vót. Fogãdãzsbó ëccër ëzs zsãg búzãt à fogãvãl mëgemelt*; *ãzõtã àz à szõllãs jãrtã à fãlubã: mëgësz àt tégëd, he, nã bãncsd*.”), Gyürky Gyula *nãgy*. — 2. testi hiba, járásmód: Eg.: Gece János *fãrbãrossz*, Gordos István *gunãr* („*hëgyësej jãrt, osz mindëg àz àsszonyok körõ vót, mind à gunãr*.”); Ks.: Gyüre Ferenc *bãli* (balkezes); P.: Imre Béla *bãlyi* (balkezes), Kovács István *rokkãnt*; Szt.: Rãcz Mihály *fãlãbú*, Óze László *sãntã*. — 3. beszédhiba: Eg.: Gordos Antal *bãrtã* (barka helyett), Fekete János *csócsi* (Rózsi), László András *dëdãk* (gedák), Gordos József (*tulsó*) *dinno* (disznó), László István *kãlã* (kalap), Kotrocz József *kokkos* (kot-kot-kot helyett ko-ko-ko-t mondott), László Károly *kupëlã* (a burgonya nyelvjárásban használt alakja: *kumpi*, s a magyarázat szerint ennek elváltoztatott formája. A változtatás módja megmagyarázhatatlannak tünik.), László Lajos *mãconkã* (*mãcsãnkã* = paprikás burgonya), Gordos László (*dãdã*) *pãttãj* (= a Bagdal vezetéknev rossz kiejtése), László Lajos *perepe* (gyerebe), Gece József *pozsi* (a József nyelvjárási becézési alakja *Jozsi*, s \emptyset helyett használt *pozsi* alakot), Varga László *szuna* (csúnya), Gordos Péter *tutër* (mutter); Ks.: \emptyset ; P.: \emptyset ; Szt.: Márton László *bãcsã* (kacsa), Kovács István *szãnyi* (Sanyi helyett). — 4. szín: Eg.: Gordos János *piroskã* (piros arcszín), László András *rusznyãk* („*az orrok ollyãn piros vót, mind a kopãsz disznyõ bõri*.” — *rusznyãk* = disznó), Gordos István *szõke*; Ks.: Csonka Alajos *bëngo* („*fekete mind àz ördög*.” — *bëngo* cigány szó, jelentése ördög.); P.: Varga Ferenc *bëngo* (mint az elõbb), Fekete Lajos *bogãr* (bogárfekete szemérrõl), Eged Albert *piros* (arcszín); Szt.: \emptyset . 5. ruházat: az ezzel kapcsolatos egyetlen példa Szt.-rõl való:

Dénes Ferenc *bāró* (kondásfiú létére szeretett szépen öltözni, amiért a faluban megszólták: „*Úgy öltözik, mind egy bāró*” — és rámaradt a név.) — 6. más személyekhez vagy dolgokhoz való hasonlóság: *Eg.*: Juhász László *báros* (a községi előljáró neve volt Baros, s az elnevezett ahhoz hasonlított), László István *csirke* („*ápró nép, mind á csirke.*”), László János (*kupélá*) *mongol* (duzzadt szemhéjú ember, a mongolokhoz hasonlítják emiatt), Fekete Lajos *zubo* („*á jeddző vód Zubo nevű, oszt ő még annak szakásztot mässä vót.*”); *Ks.*: \emptyset ; *P.*: Borzák János *hálá* (=halál, nagyon sovány ember); *Szt.*: Óze Péter *bápká* („*z ájtóbá amire rämegy á címérfő, az á bápká.; á feji lehetett ilyen alakú.*”), Imrik József *csibóká* („*kicsi termet, de kövér, mind á csibó.*” — *csibó* = cipó), Antóni János *hálá* (mint az előbb).

II. *Lelki tulajdonság*: 1. ész, tehetség: erre gyűjtőterületemen nem találtam példát. — 2. uralkodó jellemvonás: *Eg.*: Zsidei Ferenc *figura* (vicces ember, „*mindénkit szeretét kifizuráznyi.*”), Gordos István (*pulyo*) *gámáncs* („*úty kápáckogyik á bányāho, mind á gámáncs az embër ruhājābā.*” — *gámáncs* = bogács), Szántó István *lapáj* (lusta, lomha), Varga András *muci* („*örökké úgy ugrá-bugrā, mind á nyú*”, azaz a nyúl. — *muci* = nyúl), Nyerges Irén *rākām* (=nemtörődöm, lusta), Juhász László *róká* (ravasz), Gecse István *szāká* (akadémakodó), Miklós Miklós *támäs* („*hitetlem mind á biblijaji Tämäs.*”), László Ferenc *trángász* (=trehány, felületes); *Ks.*: Oláh Sándor *májzi* (jókedélyű, humoros ember, „*mindénkit utānozot, mind á májom.*”), Virág András *róká* (ravasz); *P.*: \emptyset ; *Szt.*: \emptyset . 3. szólásszokás, szavajárás: *Eg.*: László István *bácsi*, Gordos Jolán *dādā* (az *igen* helyett *da* szót használt), Fekete György *dóci* (állandó jellegű éneke volt: „*dóci, dóci há-há-há, az is még egy jó nótā.*”), Vanyo Károly *hené* (a rögöt *hené*-nek nevezte), Fekete Gyula *hérész* (a szót megszólításakor bárkivel szemben használta), Juhász Lajos *hínok* (a „*hoty hínok?*” kérdésre mindig csak annyit felelt: *hínok, hínok.*), Gordos László *mëkhót* (az apja halála után azt mondta: „*mihelyt mëkhót, minygyā nem szót.*”), Fekete Irén *nono*, Juhász István *särkány* (zivatár közeledtekor szavajárása volt: „*mā mëginy gyön á särkány.*”); *Ks.*: Kiss Sándor *szivar* (megszólításakor mindig ezt a szót használta); *P.*: Bertók László *bácsi* (mindenkit bácsinak szólított); *Szt.*: \emptyset .

4. megszokott, kedvelt cselekvés: *Eg.*: Fekete József *csuszkordá* (szeretett száánkózni, csúszkálni), László Ferenc *dudollá* (mindig dudolgatott), László István *fágyos* (úgy összehúzta magát, mintha mindig fázna), Fekete László *kárcág* (gyerekkorába összekarcolásztta az iskola falát), Simon József *mosó* („*mindég mosázkodott akár á mosómëdve.*”), László Sándor *pëká* (pletykálni szeretett), Fekete János *pocsáj* („*szeretett á pocsálybā — pocsolyában — mäszkányi.*”), Gordos Anna *pogronc* („*mindék cság beszégetnyi szeretéd, dögöznyi nem. Montāk is neki: mindé pogroncolsz tē, he.*” — *pogronc* = program), Vanyo László (*bérës*) *potyó* („*csāk az udvárba szeretét pottyognyi*”, azaz foglalatoskodni), Vig István *rākász* (sok rákot fogott), Gordos László *tusu* („*kärtyäzik, oz gondolkozäs közbe tusullyā az orrāt.*” — *tusulni* = taszigálni, vakarni.);

Ks.: Szilvási Imre *picsër* (sokat pityergett); *P.*: Horváth József *futó* (állandóan futva jár), Tózsér János *morgó*, Szabó József *sutyi* („*sutyibá* — titokban — *dógozot mindé.*”), Szántó Imre *kutyáláp* („*verekédős természeti vót, osz há berúgott, az egész fálu népit kizávartá a kocsmábó.*”); *Szt.*: Horváth Pál *duncsi* (írnök volt és sokat szeretett beszélni.) 5. kedves ételek: ebbe a kategóriába sorolható név gyűjtésem során nem fordult elő.

III. *Életkörülmények*: 1.a) vagyoni helyzet: *Eg.*: Gordos István *kis* (*dëme* — szegényebb), Gordos István *nagy* (gazdagabb); *Ks.*: Barta László *kis*, Barta László *nagy* (az ellentétpár jelentése ugyanaz, mint előbb); *P.*: Eged Albert *nagy* (gazdag); *Szt.*: ϕ . 1.b) birtoklást, használatot kifejező név: ebbe a típusba sorolható név csak *Eg.*-n fordult elő: Kicsiny Lajos *burkus* (kutyájuk neve), Gordos Sándor *kápri* (lovuk neve), Gordos Pál *zundër* (a Zombor kutyanevből alakult a ragadványnév). — 2. foglalkozás: *Eg.*: László László *asztalos*, Gordos Tibor *ács*, Varga Ferenc *bérës*, Gordos István *bíró*, Liszkóczy Lajos *biká* (apaállat gondozó), Vanyo Istvánné *bódos* (boltos), Mizersere András *császár* („*Ósztrijábá* — Ausztria — *szógát á császárnák.*”), Gordos József (*éva*) *páp* (teológiát hallgatott), Tóth Mihály *fárágó*, Pál János *hángyäs* (a régi Hangya üzlet vezetője), Pilinyi József *hárangozó*, László Péter *ëspány* vagy *ispány*, Kazareczky Lajos *kádét*, Vanyo László *kápáró*, Fekete László *kertész*, Fekete János *kondäs*, Ruzsinszky György *kovács*, Gordos Sándor *máktáros*, László Lajos *molnár*, Dolgos Lajos *postäs*, Ferkó István *szíjäs* (szíjgyártó), Ruzsinszky László *tejes*, Zsidai Károly *turicská* (kubikos, s ez a szó a *tálicská* elváltoztatott formája), Gordos László *villánszërëlő*, László László *vitéz* (az első világháború után vitézi éredemérmet kapott); *Ks.*: Tóth András *agyús*, Kiss János *bányász*, Kiss János *fúrós*, Dénes Sándor *inäs*, Tóth László *kädär*, Új Lajos *kertész*; *P.*: Borzák László *ács*, Gimesi Lajos *baká*, Borzák Péter *bányaji*, Deák József *bikäs* (apaállat gondozó), Bollók Albert *bíró*, Tózsér István *csiszoló*, Bollók János *dobos*, Pintér István *dudäs*, Tózsér Pál *fárágó*, Vitóczky János *fújó*, Tóth Pál *gázdä*, Zsidei Bertalan *hárangozó*, Bali Pál *kerüllő*, Rezsnyicek Ferenc *számádó*, Breznai János *szurok* (foglalkozása: cipész), Gyurkó Lajos *uzsár* (pénzkölcsönző, uzsorás); *Szt.*: Varga János *béllő* (bérlő), Új Albert *tizedës*. — 3. lakóhely a falu bizonyos részén (a ragadványnév ez esetben lehet földrajzi név is): *Eg.*: László András *berkës* (völgyben lakott), Gordos János *csëmëtési* (a faiskola területén lakott, s a területet a Csetetés földrajzi név jelöli), Juhász László *dinnyés* vagy *gyinnyés* (a Dinnyeföld földrajzi névvel jelölt területen építettek házat), Barta József *forráji* (Forró pusztán laknak), Fekete László *hätäri* („*lekszëlsők vóták ä hätärbä.*”), Pál Sándor *kurtá* (kis területű *fontost*, azaz házhelyet kaptak), Simon István *kútyi*, Vanyo József *létyó* („*létyós* — azaz lágyas, csátés, mocsaras — *helyën vót ä hászok.*”), Gordos József *túsó* (= túlsó), László András *vögyi*; *Ks.*: Gyüre Ferenc *fëlső*, Oláh János *kismájori*, Kovács József *májori*; *P.*: Varga József *pártyi*; *Szt.*: Németh Rezső *újlákos*. 3.b) a falu neve, ahonnan elszármazott: Pál János (*hángyäs*) *bákása*,

Tóth Gizella *kálandjai*, László Györgyné *mihāgērgi*, Gábor Jánosné *sāgi* (Karancsság); *Ks.*: Új András *miksi*, Barta Sándor *györki*, Gyüre András *pilisi*, Bali Ferenc *sāgi* (mint az előbb), Új Márton *mátyo* (Mezőkövesdről jött); *P.*: Zara Albert *gēci* (Magyargécből származott), Tózsér Lajos *hālāszi* (Ludányhalászi), Juhász Pál *mēgyēri* (Nógrádmegyer), Deák Ferenc *óvāri*, Varga László *pīllyni*, Juhász Ferencné *sāgi*; *Szt.*: Végh József *csālāri*, Tózsér János *tērcsi* (Szalmatercs). — 4. Munkahely: csak *Ks.*-n és *Eg.*-n fordul elő: *Eg.*: Fekete Sándor *āmālijā* (az Amália nevű aknában volt bányász), Juhász László (*görög*) *bosznyā* (Boszniában katonáskodott), Pilisi János *pestyi* (Budapestre járt dolgozni); *Ks.*: Új András *pestyi* (ugyanaz, mint az előbb). — 5. valamilyen esemény alapján adott név: *Eg.*: Bablena Istvánné *csāri* (cserebogárgyűjtésről), Fekete István *csērtā* (gyermekkori játék alapján adódott, amikor is ő volt az ördög, ez tótul *csērtā*), Fekete János *gólyā* (éveken át a pajtájukra fészkelte a gólyát), Gordos Gizella *gyútós* (a falu felgyűjtését neki tulajdonítják), Fekete Endre *nojē* (bogarakat gyűjtött és papírhajóra téve a vízre engedte, mondván, hogy az Noé bárkája), Gordos István *nāpi* (elment az Alföldre dolgozni, de munkája csak addig tartott, amíg a pénze, két nap múlva visszajött), Szántó Istvánné *pērkōt* (mindig pereskedett, de a pert mindig elvesztette, a költséget neki kellett fizetni), özv. Gordos Istvánné *pruhu* („*āz erdōn vōt; ā sītābe ā bāglyok hu-hú-t kijātottāk, ő mēg āszontā, hoty pruhūt hāllott.*”), György Sándor *ruppā-ruppā* („*ā polyāk lyānyoknāk énekēt*” — a dal címe volt a *ruppā-ruppā*), Gordos Péter *szēgēnypētēr* (az apja halála miatti általános sajnálkozás kifejezése), László Lajos *szilvi* (Szilveszter napján született); *Ks.*: \emptyset ; *P.*: Juhász Ferenc *csikō* (az elnevezett nagyon iszákos ember volt. Egy alkalommal lakodalomban voltak, „*jō berūktāk, oszt házāfelē lē kēllēt neki szānyi* (=szállni). *ā kocsis mēg āggyig elhājtot. āz öreg úsz szālāt ā kocsi utānn, ā tōbbi mēk kijābātā neki: ne, csinā,ne!*”), Horváth Lajos *lopi* (gyakran lopott), Tózsér László *rāb* (büntetését rótták rá); *Szt.*: Őze János *pāp* (teológiát hallgatott, de nem fejezte be). 6. vallással kapcsolatos név: ilyen típusú név csak *P.*-ben található: Borzák Albert *kērēszyti* (keresztet állíttatott fel az udvarában), Tózsér Pál *szentēs* (vakbuzgó, naponta járt templomba).

IV. *Egyéb.*: *Eg.*: Tóth István *bontō* (a házassági hagyományt bontotta meg azzal, hogy más faluból nősült), Kicsiny Miklós *micu* (a hagyományostól eltérő becézési forma), Gordos Barna *földi*, Varga László *zunygyi* (házasságon kívül született, tehát zabigyerek), Gordos László (*nāgy*) *bāgō*, Zsidai András *mócsing* (szüleinek utolsó gyermeke); *Ks.*: Csonka József *joskō* (eltérő becézés) *P.*: \emptyset ; *Szt.*: Berki Margit *szüle* (az unokája így szólította s később ezt az egész falu átvette).

V. *Ismeretlen eredetű nevek*: *Eg.*: Kicsiny Lajos *húszbisztos*, Juhász László (*görög*) *nyekike*, Juhász László *pēsze*, Kósa István *polyā*, Kalmár Anna *sziszor*, Zsidei Imre *tollyú*, Fekete Sándor *tyuszko*, Fekete Mária *tyulkom*, Vanyo Károly *úr*, Berta László *vāgā*, Fekete István *vālyo*, Gordos István (*nāgy*)

dézsá, László Mátyás ucu és Varga Károly máno; Ks.: Demény János āgó, Oláh Ambrus bāskār, Új Lajos bērá, Karnis Sándor bódi, Kovács József godó, Karnis Sándor kādē, Berki Andor kāmper, Csonka Kálmán modusz, Új Sándor mór, muki, nāni, Új jános pajēr, pupāj, szurnā, Farkas András szōszōs, Karnis András szūrke, Virág László zāmbó; P.: Kovács Béla ābi, Borzák Albert ānnók, Bollók Lajos bāpkā, Oravecz Ferenc bādā, Tōzsér László bāgdāl, Valyo Pál kājini. Bali Pál kiflyi, Borzák Sándor kunyā, Tōzsér Mihály ocsko, Új János rābjāncsi, Juhász György sūdō, Kovács István tutri, valamint pāblusz és sopi; Szt.: Juhász Malvin poszogyi, Fekete Julis tyuszko, Liesko Mihály suhānc.

Úgy vélem, az adattár közlése után hasznos lesz az egyes névtípusok százalékos előfordulását is bemutatni. Ezt csak nagy, összefoglaló típusonként végzem el. Előjáróban annyit: a négy községben összesen 384 név fordul elő. A nevek 30,4%-a esetében a névadás oka az alany személyén kívül áll, 69,5%-ban pedig az alany személyével kapcsolatos. Ezek falvankénti megoszlása a következő:

A névadás oka az alany személyén kívül áll:

	Eg.	Ks.	P.	Szt.	Össz.
	%	%	%	%	%
I. Nőági:	3,9	1,3	2,3	2,3	10,00
II. Férfiági:	2,6	5,5	5,2	4,2	17,6
III. Azonos vez. nevek:	—	0,52	—	—	0,52
IV. Házinevek:	0,52	0,26	0,26	1,00	2,1

A névadás oka az alany személyével kapcsolatos:

I. Testi tul.:	8,9	0,52	2,3	2,3	14,2
II. Lelki tul.:	7,4	1,00	1,3	0,26	10,3
III. Életkőr.:	15,3	4,4	7,9	2,1	29,8
IV. Egyéb:	1,00	0,26	—	0,26	1,5
V. Ismeretlen:	4,4	4,4	3,7	0,7	13,4

Mint a táblázatból is kitűnik, legtöbb az életkörülmények — ezen belül pedig a foglalkozás — alapján adott név. Sorrendben a férfiági névöröklés következik, utána a testi tulajdonság. Sajnos, az előkelő negyedik helyet az ismeretlen eredetű nevek csoportja foglalja el. Ezután a sorrend: lelki tulajdonság, nőági, házinevek, egyéb és végül az a névtípus, mikor az apa és anya vezetékneve azonos.

A dolgozatban felvázolt rendszerezési séma, s annak a négy község anyagán történő kipróbálása természetesen nem oldja meg a ragadványnévadás összes problémáját, sőt itt is maradtak nyitott kérdések. Így pl. a két fő kategóriát is lehetne más névvel jelölni, hogy csak egy néhányat említsek: a névadás indítéka; a névadó mozzanat; az elnevezés alapja; a névadás oka; a névok — az alany személyével kapcsolatos; az alany személyén figyelhető meg, vagy: nem

kapcsolatos az alany személyével; az alany személyétől független; az alany személyén kívül esik. Ezek nagyjában-egészében azonos értelmű kategóriák, azonos fogalmakat fejeznek ki. Én magam csak egyéni rokonszenv alapján választottam a dolgozatban előforduló elnevezést.

Felvetődhet az A) és B) csoport felcserélhetőségének, illetve felcserélésének kérdése is. Ezt a cserét nem tartom indokoltnak, mert az egyén életében előbb volt a családi környezet, előbb került a társadalom alapsejtjét képező családba, s csak ezen keresztül a társadalomba. Tehát időrendben régebbi származású, illetve indítékú egy-egy olyan név, mikor a névadás oka az alany személyén kívül esik, mint az alany személyével kapcsolatos nevek.

A kisebb kategóriákban is van vitára lehetőség. Így pl. a testi tulajdonsághoz tartozó nagyság, termet, erő címszóhoz hozzá lehetne venni a külalak és testi hiba alapján adott neveket is. Vagy: a más személyekhez, dolgokhoz való hasonlóság nálam külön alcsoportot alkot. Ehhez viszont bizonyos megfontolás alapján odasorolhatnám az uralkodó jellemvonást is, hiszen ez is valamihez való viszonyban uralkodó, valamihez viszonyítva jellemvonás és uralkodó jellemvonás. Más nézőpontot alapul véve, ez lelki tulajdonságnak is felfogható lenne. — Ugyanez a helyzet a járásmóddal is: a járásmód is alapulhat hasonlóságon, alapulhat testi hibán is (anyagomban mindkét lehetőségre található példa), ezért nem lehet egységesen és mereven egyik vagy másik kategóriába beolvasztani, meg kell tartani külön csoportnak. — Félreérthető a birtoklást, használatot kifejező név címmel jelölt kategória is. A cím nem azt jelenti, hogy őt, az elnevezettet birtokolják, hanem hogy az ő birtokában van valami, neki van pl. állata, szolgálja stb. . . .

Magától értetődő, hogy más községek névanyagának felgyűjtése, rendszerezése a fenti sémát is módosíthatja. Az azonban hasznos lehet, ha a különböző ragadványnév-gyűjteményeket azonos szempont szerint próbálják csoportosítani, mert ilyen módon a ragadványnévadás indítékaira, területi különbségére, divatos típusaira kaphatunk adalékokat. Ezek az adatok pedig mind a szinkron, mind a történeti névadás szempontjából tanulságosak lehetnek.

TÓTH KATALIN

Zur Frage der Übernamen in der Karancs-Gegend

Die Studie behandelt auf Grund der bisher veröffentlichten Fachliteratur Aufkommen, Arten und Gruppierung der Übernamen. Anschließend wird in Form einer Belegsammlung das Namenmaterial dargestellt, das in vier Gemeinden der Karancs-Gegend: in Egyházasgerge, Karancsság, Szalmatercs und Piliny gesammelt wurde. Die Belege werden auf Grund der Benennung gruppiert, und zum Schluß wird die prozentmäßige Verteilung der einzelnen Typen besprochen.

K. TÓTH

